

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 11, Nummer 3 / Niesan 5758 - April 1998

Oplage 350 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 - Bankrekening 95.24.27.737

DE JODEN VAN HARDERWIJK IN DE 18E EEUW¹

Samenstelling: Peter van 't Riet

De geschiedenis van de joden van Harderwijk is beschreven in “Geschiedenis van de Joden in Harderwijk” door N.C. Veldhuis (in: *Historisch Jaarboek Harderwijk* 1994, uitgave van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich, Harderwijk, 1994, p.5-24). Zij is in veel opzichten representatief voor de geschiedenis van de Joden in menig Nederlands provinciestedje in de mediene, omdat deze stadjes allemaal te maken hadden met vergelijkbare historische, culturele en politieke omstandigheden.

Ook voor de joden van Elburg is een vergelijkbare geschiedenis beschreven in “De Joodse Gemeente te Elburg” (uitgave van de Oudheidkundige Vereniging “Arent thoe Boecop”, Elburg, 1992). Beide geschiedenissen vertonen veel overeenkomst, ook al omdat zowel Harderwijk als Elburg Zuiderzeesteden waren. Zonder enige historisch-wetenschappelijke pretentie geven we in dit artikel de belangrijkste bekende gebeurtenissen uit joods Harderwijk in chronologische volgorde. Op deze wijze ontstaat een lopend tijdsbeeld dat als achtergrond kan dienen bij een bezoek aan de voormalige synagoge van Harderwijk en de begraafplaats aldaar. De gegevens zijn ontleend aan de eerst genoemde publikatie.

De zestiende en zeventiende eeuw

Aan het eind van de zestiende eeuw woonde er waarschijnlijk al een groep Marranen in

Harderwijk. Dit waren joden die in Spanje en Portugal gedwongen waren geweest over te gaan tot het Katholieke geloof.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw is er van tijd tot tijd sprake van een enkele joodse inwoner en van joodse studenten aan de Gelderse Academie (altijd Sefardiem, d.i. Spaans- of Portugees-sprekende joden). De vroegste vermelding is 1657: een jood wordt uitgewezen want “*Joden mogen alhier niet woonen*”. Hieruit blijkt de plaatselijke overheid joden niet welgezind was. Die houding wordt echter allengs soepeler. In 1690 worden joden *geaccordeerd alhier te wonen en zijn nering te doen*.

Berichten uit 1715 en 1716

Een van de eerste joden die profiteert van het verblijfsrecht is Heiman Mozes Helman die in 1715 de stedelijk bank van lening pachtte. Deze bank bleef zeker tot

¹ Dit artikel is bedoeld als achtergrond bij het negende synagogepad van de Stichting Judaica Zwolle en het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, dat wordt gehouden op zondag 24 mei 1998 (zie verderop in dit bulletin).

halverwege de negentiende eeuw in joodse handen. Op 30 september 1716 krijgt hij bovendien de beschikking over een stukje grond als begraafplaats voor hem en zijn bedienden. Dat is de eerste gemeenschappelijke voorziening waar we van horen. In datzelfde jaar krijgen de joden het recht poorter van de stad te worden.

Een bericht uit 1731

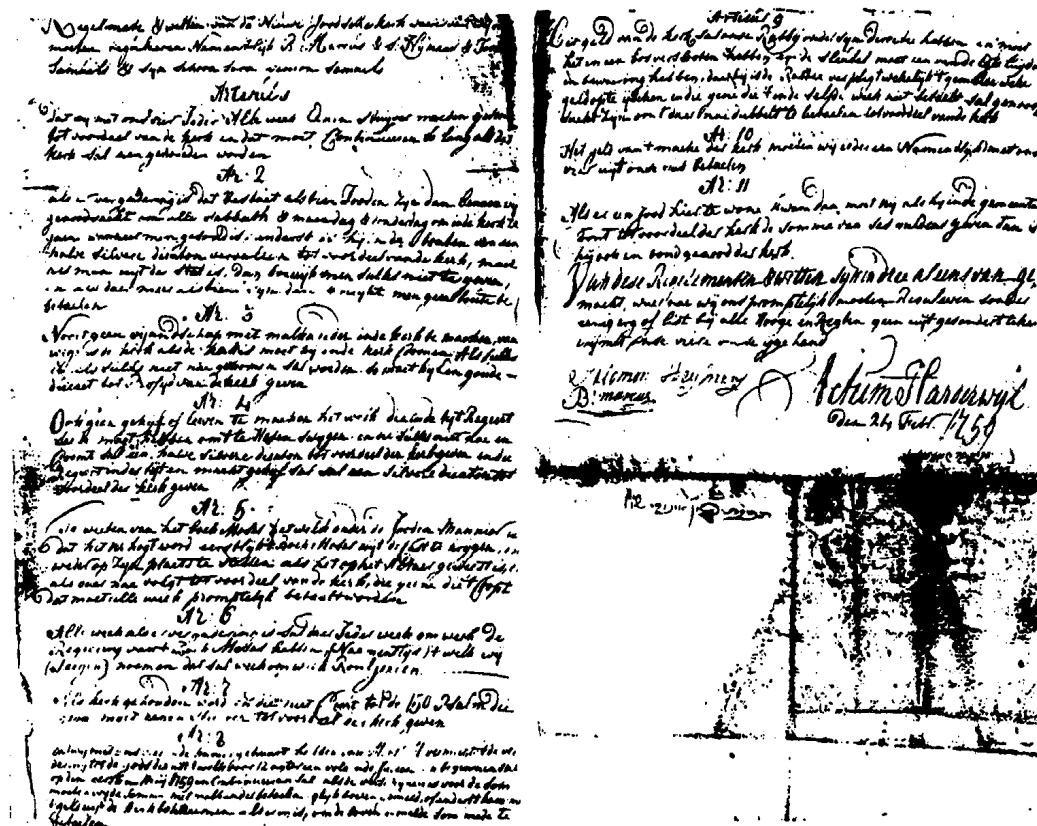
Het stadsbestuur stond, zeker in de eerste helft van de achttiende eeuw, nog wel wat huiverig ten opzichte van alles wat joods was. In 1731 krijgt een bekeerde jood twintig gulden uit de gemeentekas. Als motivatie wordt gegeven: *na 't exempel van andere steden*.

In 1759 ontstaat een joodse gemeente

Over de periode tot 1759 weten we erg weinig. In dat jaar echter wordt de joodse gemeente officieel opgericht. Het eerste reglement is van 24 februari 1759. Het is opgesteld door de vier ondertekenaars:

Baarend Marcus, Salomon Heymans, Jonas Samuels en zijn schoonzoon Simon Samuels. Het hele document is in een zeer onbeholpen Nederlands gesteld, dat sterk afsteekt tegen de ambtelijke stijl van de brieven die deze joden meestal pro stilo door anderen laten schrijven. Kennelijk zijn deze joden nog niet gewend Nederlands te schrijven en zeker geen ambtelijk Nederlands. Ongetwijfeld kent men wel enig Nederlands (een handelaar kan zich niet anders veroorloven), maar het Jiddisch is de moedertaal. De voorwaardelijke formulering van artikel 2: "*als tien Jooden zijn*" doet vermoeden dat men er niet zeker van was dat er elke sjabbat tien mannen (de minjan) aanwezig zouden zijn.

In de stad is echter de magistraat de baas, ook over de joodse gemeente. De magistraat kan een reglement uitvaardigen of het wijzigen. Daarom ook staan in zo'n reglement op allerlei overtredingen dubbe-

Het reglement van de Joodse Gemeente in Harderwijk van 24 februari 1759

le boetes: ten gunste van de kerk (d.w.z. de joodse gemeente) en ten gunste van de stad. Op 26 februari 1759 geeft het stadsbestuur toestemming voor het houden van godsdienstoefeningen. Daarvoor wordt als synagoge een kamer gehuurd voor twaalf jaar. De toestemming voor het houden van godsdienstoefeningen wordt gegeven *considererende dat gemelte camer een agter camer is en van de straat*. De overheid heeft de joden wel toegelaten, maar kennelijk wil men niet dat ze al te zichtbaar zijn. In latere stukken is herhaaldelijk sprake van een “kerk”, maar hiermee kan ook deze kamer zijn bedoeld.

In dit eerste reglement van 1759 vinden we opvallend weinig over de verschillende functionarissen. We lezen alleen over een leraar (*Rabbij*), en deze heeft, opmerkelijk, ook de financiën onder zijn beheer. De vier ondertekenaars zijn met name verplicht hun wekelijkse bijdrage te betalen. Artikel 20 van dit reglement is gekeerd tegen arme zwervende Joden. Deze moeten *gekeert en zoo rap mogelijk van hier gedelogeert worden*. De meer welvarende joodse inwoners hadden er kennelijk geen belang bij hun armere volksgenoten in hun omgeving te hebben.

Het tweede reglement van 1762

In 1762 vaardigden Burgemeester, Schepe-nen en de Raad een veel uitgebreider tweede reglement voor de joodse gemeente uit. Daaruit blijkt ondermeer dat een jood burgerrecht kon krijgen. Uit een brief van datzelfde jaar krijgen we de indruk dat de omvang van de joodse gemeente toen wel tenminste tien mannen groot was. De briefschrijvers herinneren de magistraat eraan hoe de joden in Harderwijk *voor eenige jaeren tot het getal van thien personen zijn gekomen, en doenmaels van UwEd. en achthb. gunstige permissie hebben verkreegen tot het approprieren en*

houden van eene Joodsche kerke. Dat kan alleen verwijzen naar de eerder genoemde beslissing van 26 februari 1759.

Kennelijk waren de vier in het reglement met name genoemde heren de mannen met het geld en werd het tiental gecompleteerd met jongens (van 13 jaar of ouder) en armen. Volgens diezelfde brief zou de gemeente dagelijks aangroeien. Dat was overdreven, maar de gemeente groeide kennelijk wel.

Dit reglement van 1762 noemt als functionarissen een voorzanger, een kerkendienaar en een kerkmeester. Voorzanger is degene die daartoe het bekwaamst geoordeeld wordt en met meerderheid van stemmen door de leden wordt gekozen. De kerkendienaar heeft tot taak de mensen langs te gaan om te zeggen hoe laat de dienst begint. De verhouding tussen de kerkmeester en de voorzanger bestaat eruit dat de voorzanger niet met de gebeden mag beginnen, voordat de kerkmeester daar opdracht toe heeft gegeven. De kerkmeester is ook penningmeester, hij werd elk jaar bij meerderheid van stemmen gekozen. De term “leraar” vinden we in dit reglement nergens, maar deze was dezelfde als de voorzanger.

In dit tweede reglement is eveneens sprake van een ritueel bad dat de gemeente in het huis van Salomon Heymans heeft gebouwd. De gemeentelieden waren volgens dat reglement verplicht - op straffe van een hoge boete - van dat bad gebruik te maken. De inkomsten verkreeg de joodse gemeente net als elders van wekelijkse (later ook jaarlijkse) bijdragen, van boetes, van het inkopen van nieuwe leden en van het *sjnoderen*.

Aan de totstandkoming van het reglement van 1762 is echter een nogal onverkwikkelijke geschiedenis vooraf gegaan. Curieus is in dit verband een brief van 5 februari van dat jaar. De vier

ondertekenaars Salomon Heymans, Baarend Marcus, Abraham Gabriëls en Salomon Marcus hebben een reglement opgesteld en bieden dit de Magistraat ter goedkeuring aan. Het bedoelde document is niet meer aanwezig, maar het komt ongetwijfeld voor een groot deel overeen met bovenvermeld tweede reglement dat later dat jaar door de Magistraat wordt uitgevaardigd. Het reglement is bedoeld, aldus de schrijvers van de brief, *om te strekken tot handhaving van de goede ordre en politie in dese stadt, en tot weeringe van alle quaed geintentioneerden*. Kennelijk vindt iemand het nodig deze zeer neutrale formulering wat toe te lichten. Hij krabbelt ertussen: *en voorkominge van disordres dewelke Jonas Samuels tegen der supp. goede intentie heeft zoeken te bewerken*.

Enkele maanden later ontvangt het stadsbestuur een klacht van deze Jonas Samuels, omdat S. Heijmans en B. Marcus twee joden, te weten Abraham Gabriëls en Samuel Marcus, hebben opgenomen in de gemeente zonder de vereiste betaling van zes gulden te innen. Abraham Gabriëls is een geldhandelaar uit Amsterdam die van 1762-1765 in Harderwijk verblijft. Hij is een van die joden die loterijen op touw zetten, maar van wie het niet steeds duidelijk is of zij Harderwijkers zijn of niet. Uit zijn medewerking aan de totstandkoming van een tweede reglement blijkt dat hij zich in 1762 gedraagt als lid van de gemeente. Overigens heeft zijn Harderwijkse avontuur hem alleen maar ellende bezorgd.

Interessant is dat Jonas Samuels zich in zijn klacht aan het stadsbestuur beroept op het oude reglement van 1759 dat hij mede samengesteld had. In het nieuwe reglement wordt een lager bedrag aan inkoopgeld genoemd. Uit een notitie van dezelfde Jonas Samuels van 8 februari 1762 blijkt dat ook het rituele bad inzet

van het conflict was. In het reglement was vastgesteld dat alleen het bad van Salomon Heymans als zodanig mocht worden gebruikt, op straffe van uitzonderlijk hoge boetes (tot fl. 50,-). Uit de notitie nu wordt duidelijk dat Jonas ook zo'n bad had.

Jonas Samuels blijft ook later het zwarte schaap van de gemeente. Hij wordt daarin "opgevolgd" door zijn zoon Nathan Jonas. In alle conflicten waarvan wij kennis hebben, zijn zij allebei of een van beiden betrokken. En ook onder hun opponenten vinden we dikwijls dezelfde namen terug. Meestal wemelt het van de onderlinge verdachtmakingen. Steeds gaat het over geldzaken, maar het is duidelijk dat daaronder een slepende machtsstrijd school.

De begraafplaats van 1764

In 1764 krijgt de joodse gemeente de beschikking over een begraafplaats. Over het stukje grond dat in 1716 daarvoor was bestemd, wordt dan met geen woord meer gerept. Men kan in deze tijd niet meer zeggen dat de magistraat de joden in het algemeen slecht gezind was. Toen Abraham Gabriëls in 1764 in het naburige Elburg ten onrechte gevangen was gezet kwam de Magistraat van Harderwijk krachtig voor hem op.

Verwikkelingen in 1773

In een resolutie van 6 september 1773 wordt het roulatiesysteem voor parnassijns (kerkbestuurders) uitgelegd. Daarbij wordt als voorbeeld genomen een ledenaantal van twaalf personen. Dat zal dus wel ongeveer de orde van grootte geweest zijn. We moeten daarbij wel bedenken dat alleen diegenen die financieel konden bijdragen, tot de gemeente werden gerekend. Het getal twaalf is daarom te vergelijken met de vier van 1759. In deze resolutie is ook sprake van twee parnassijns: een ouderling en een

penningmeester. Ze worden voortaan volgens een soort roulatiesysteem aangesteld. In diezelfde resolutie wordt nog een andere ouderling genoemd, die om de vier weken gekozen wordt. Dit betreft waarschijnlijk de sjammes (of kerkendienaar).

Het onderlinge geruzie houdt echter niet op. Het stadsbestuur treedt verschillende malen op als scheidsrechter bij deze interne conflicten. Dat kwam overigens ook elders voor. In alle ons bekende gevallen krijgt het “kerkelijk gezag”, dat wil zeggen de parnassijs, het gelijk aan zijn kant. In 1773 loopt de spanning zo hoog op dat de Magistraat dreigt de joden de stad uit te zullen zetten als het geruzie niet ophoudt. Ondanks latere ruzies wordt het dreigement niet uitgevoerd en men kan zich afvragen of dat ooit serieus de bedoeling is geweest. Maar het tekent wel de verhoudingen.

Ingrijpen van de Magistraat in 1775

Na hernieuwde conflicten stelt de magistraat in 1775 een penningmeester aan voor het leven. Het was Jacob Meyer Cohen die dit ambt tot 1807 vervulde.

Het conflict van 1789

In 1789 sturen Simon Samuel, Jacob Mijer Cohen, Aron Samuel, Philip Benjamin en Salomon Samuels een klacht aan de *WelEdele Groot Achtbare Heeren van de Magistraat der stad Harderwijk* aangaande David Simon Magnus en Nathan Jonas (de zoon van Jonas Samuels), omdat dezen weigeren mee te betalen aan het onderhouden van de leraar. Van beide partijen kreeg de Magistraat twee uitvoerige brieven. De leraar waarom het in 1789 gaat, blijkt Wolf Simon te heten. Hij ontvangt voor zijn werk dertig gulden per half jaar. Elk half jaar wordt zijn aanstelling verlengd. Maar ook in die tijd is dat een salaris *waar van zo ijmand met mogelijkheid niet*

bestaan kan en daarom krijgt hij daar-
enboven vrije kost en inwoning. Elke
week verhuist hij naar een ander
gemeentelid. Deze leraar heeft daarnaast
kennelijk geen andere kostwinning.

In hun laatste brief zetten David Simon Magnus en Nathan Jonas nog eens al hun grieven tegen Wolf Simon op een rijtje. Deze man - zo schrijven zij - was elf jaar geleden ook al leraar in Harderwijk, maar verdween zonder iets te zeggen en heeft *thans geen kans siende om aan de kost te komen, sich alhier wederom ... nedergeset, om soo als het beste kan zijn broot te winnen*. De briefschrijvers hebben geen toestemming gegeven voor zijn nieuwe aanstelling en ze hebben hem ook niet nodig. De gemeente was zo vaak zonder leraar en dikwijls was David Magnus daarom zelf voorgegaan in de dienst en soms ook de zoon van Nathan Jonas. En dezen zijn *zeer wel, en misschien ruijm soo goed in staat het gebed te doen*. Hier gaat het dus om de functie van voorzanger welke door de leraar bekleed wordt. Nathan Jonas, op zijn beurt, heeft dikwijls de functies van slachter en schoolmeester waargenomen. Behalve voorzanger, slachter en schoolmeester is de leraar echter ook voorganger van de gemeente. Dat blijkt uit een van de brieven van Simon Samuel c.s. waarin de leraar op één lijn wordt gesteld met predikanten en pastoors.

David Simon Magnus en Nathan Jonas klagen er bovendien over dat zij al sinds vijf jaar overal buiten gehouden worden. De tegenpartij (Simon Samuel c.s.) maakt hen echter uit voor mensen *welke plaisir hebben altijd 't oppositie te houden*. De brieven van Simon Samuel c.s. ademen de superieure zelfbewuste geest van degenen die het voor het zeggen hebben, soms vol met Latijnse gewichtigheden en fraaie hatelijkheden. Met de zaak van hun tegenstanders is het, aldus Simon Samuel c.s., *even eens getogen, als met eene zeer*

lelijke Bruyd, welke veel optooisels en cieraad nodig heeft om haare afgrijsselijke lelikheid eenigzints te bedekken en te verbergen.

In al deze schermutselingen stelt de joodse gemeente zich zeer onderworpen op ten opzichte van het stadsbestuur. Ze aanvaardt de autoriteit van het stadsbestuur als een gegeven. In de brief uit 1789 treffen we een merkwaardig voorbeeld van aanpassing aan. De schrijvers (Simon Samuel c.s.) willen aantonen dat een leraar niet alleen een schoolmeester is, zoals hun tegenstanders hebben beweerd. Zij schrijven daarom “dat ’t elk en een iegelijk bekend is dat er geene gezindheid is (welke ’t ook zijn mag) of zij heeft *Leeraars*, zo als dezulken bij de Gereformeerden, Lutheraanen, en anderen *predicanten* genoemd worden; bij de Roomschegezinden hebben zij de naam van *pastoors* de Joden geven aan hun de titel van *Rabbi Rabboni of Rabbouni* ’t welk betekent *meester* te weten niet een die kleine kinderen onderwijst maar die in geleerdheid uitsteekt volgens *Mattheus 23 Vs 7, en 8 Marcus 10 Vs 51 Johannes 20 Vs 16* en ontelbare andere plaatsen meer”. Gelukkig realiseren de schrijvers zich nog wel dat zo’n Nieuw-Testamentische bewijsvoering een beetje gek is en dat hun opposenten *mogelijk* *zig zouden verwonderen*.

Samenvatting

Eén ding schijnt wel zeker te zijn: de joodse gemeente van Harderwijk is gedurende de hele achttiende eeuw zeer klein. De beroepen die worden uitgeoefend zijn, naast de reeds genoemde, slachter (ene Salomon Marcus) en handelaar (enkele personen). Er zijn geen joodse vissers bekend. Over de welstand hebben we niet veel gegevens. We horen over een arme (een bejaarde) die uit de armenkas bedeed wordt. Veel zal dat niet zijn gebeurd, want *de opkomsten van gelden zijn zeer gering, en daar van kan niet veel gedaan worden*.

Ook eendracht en harmonie laten weinig sporen na in de archieven. Het beeld dat we krijgen, is daarom onvermijdelijk eenzijdig. Toch kunnen we veilig aannemen dat in de joodse gemeente van Harderwijk verdeeldheid heerst. Alleen al een blik op de namen van de verschillende briefschrijvers en hun opposenten maakt duidelijk dat de onenigheden geen losse incidenten zijn, maar langdurige conflicten die zelfs van vader op zoon overgaan.

Door het materiaal chronologisch te ordenen, zoals ik hierboven gedaan heb, valt de nadruk nogal sterk op de onderlinge spanningen die er in deze kleine gemeenschap bestonden. De sfeertekening die dat oplevert, is daarom eenzijdig. Over veel andere aspecten van het joodse leven in dit kleine mediene-stadje zijn we helaas minder goed ingelicht. Wat was hun opvatting over de halacha? Hoe hielden zij de diensten op sjabbat? Hoe vierden zij de joodse feesten? Welke gebruiken waren er bij geboorte, huwelijk en begrafenis? Daarover geven de archieven helaas geen informatie.

De joodse begraafplaats in Harderwijk

HET ALEF-BEET, EEN “GOOCHEM” ALFABET (13)¹

door Dick Broeren

De Mem

Als de dertiende letter van het Hebreeuwse alfabet, de Mem, ter sprake komt valt onmiddellijk op dat deze letter twee vormen kent. De gesloten vorm ם aan het eind van een woord en de open Mem ך overal elders in een woord. De traditie zegt dat deze twee Mems wijzen op de twee aspecten van Gods koningschap. De open Mem wijst op het aspect van Gods koningschap dat zich aan ons openbaart, dat we - als we dat willen - zouden kunnen zien. De gesloten Mem geeft dan het aspect van Gods koningschap weer dat voor ons verborgen blijft, tot de komst van de Messias, voegt men er dan vroom aan toe. In dit verband wordt vrijwel altijd Psalm 145:13 aangehaald, waar we lezen dat Gods koningschap (*Malchoet*) een koningschap is dat alle eeuwen omspannt, en dat zijn heerschappij (*Memsjel*) de generaties overschrijdt. Juist omdat het koningschap van de Eeuwige alle grenzen van de tijd doorbreekt is het voor ons, gebonden als we zijn aan de tijdsduur van één generatie, vaak buitengewoon moeilijk dit aspect te herkennen.

Tweemaal komt de Mem, in open en gesloten vorm, voor in het woord *makom*, een woord dat we allemaal in zijn verbastering tot *Mokum* kennen. In Amsterdam voelden de Joden zich blijkbaar zo thuis dat ze onderling de stad *Mokum*, dat is ‘dé Plaats’, gingen noemen. In Gen.1:9 komt het woord *makom* voor het eerst voor in de Tora, samen met nog een woord dat begint en eindigt met een Mem, namelijk het woord *majim*, dat is ‘de wateren’. Hier lezen we dat God de wateren onder de hemel op één plaats bijeenbrengt.

Zo bereikt Jakob als hij voor zijn broer Ezau moet vluchten de plaats¹, waar hij van plan is te overnachten. Het versdeel ‘En hij geraakte aan de plaats ...’ wordt door de midrasj² vertaald met: ‘En hij, Ja’akov, ontmoette de plaats; welke? Die van de Aanwezigheid van de Eeuwige’. Men leest hier dus een respectvolle verwijzing in naar de aanwezigheid van de Eeuwige op die plaats, die dan ook door Jakob herbenoemt wordt tot *Beet-El*, huis van God. Want, vervolgt de midrasj, waarom geven we een

andere naam aan de Heilige, geprezen zij Hij, en noemen Hem ‘de Plaats’? Want Hij is de Plaats van de wereld. De open Mem aan het begin van dit woord *makom* duidt volgens diezelfde midrasj op datgene wat aan Jakob in zijn droom werd geopenbaard en de gesloten Mem aan het eind van het woord op de rest van Gods plan met Jakob, de rest die voor Jakob voorlopig nog verborgen blijft.

‘De Plaats’ speelde ook in het leven van Jakobs grootvader Abraham een belangrijke rol. Als deze na een langdurig verblijf in het land van de Filistijnen³ van - naar hij meent - God de opdracht krijgt zijn zoon Izaäk te brandofferen, gaat hij op weg naar *de plaats*, die God hem gezegd had⁴. Als ze dan ook op de derde dag *die plaats* uit de verte zien, blijkt volgens Abraham de top van de berg Moria gehuld te zijn in een wolk⁵. Izaäk blijkt die wolk ook te zien, maar de jongens die hen vergezellen niet. Vader en zoon herkennen in die wolk op die plaats de manifestatie van de aanwezigheid van de Eeuwige. Want nog tweemaal wordt

in hetzelfde verhaal nadrukkelijk het woord *ha-makom* genoemd⁶.

Nog een mooi voorbeeld van de twee vormen van de Mem in één woord is het Hebreeuwse woord voor het land Egypte, *Mitsraim*. Een van de verklaringen voor de betekenis van deze naam is: 'dubbele afsluiting'⁷. Een uitstekende naam lijkt mij voor dit land van ballingschap bij uitstek. Immers, open stond het land voor Jakob en de zijnen (open Mem aan het begin van het woord), gesloten was het land toen Israël weer weg wilde trekken, het land uit (gesloten Mem aan het eind van het woord).

De Mem=40

De getalswaarde van de Mem is veertig, een in Tora vaak voorkomend getal dat een grote rol speelt, ook al omdat bij nauwkeurige telling het getal veertig in de Tora, u raadt het al, veertig maal voorkomt. Zo werd bijvoorbeeld het leven van Mozes als het ware beheerst door dit getal. Veertig jaar leefde hij aan het hof van de farao, veertig jaar zwierf hij door de woestijn van Midian en veertig jaar leidde hij zijn volk, wat volgens psalm 95:10 God veel ergernis bezorgde, want Hij zegt daar: 'Veertig jaar stond dit geslacht Mij tegen'⁸.

Als je al deze veertigtallen in Tenach, en trouwens ook in het Nieuwe Testament, bekijkt, blijkt het getal veertig de voltooiing van een rijpingsproces aan te duiden. Zo leert de Talmoed, die overigens begint met een open Mem en eindigt met een gesloten Mem, dat een menselijk embryo na 40 dagen in principe als een mens beschouwd dient te worden⁹.

Van de beroemde Rabbi Akiva¹⁰ wordt verteld dat hij de eerste veertig jaren van zijn leven als herder doorbracht, daarna studeerde hij veertig jaar Tora en onderwees daarop veertig jaar lang de Tora aan Israël. En bracht zo in praktijk het gezegde uit de Spreuken der Vaderen: 'met veertig jaar krijgt men inzicht'¹¹, en de Talmoedische uitspraak: 'Pas na veertig jaar begrijpt een mens de volledige omvang en wijsheid van zijn studie'¹². Waarom begon Rabbi Akiva

na zijn leven als herder plotseling Tora te studeren?

Eens stond hij aan de oever van een rivier en merkte op hoe het gestage stromen van het water harde rotsen deed afslijten. Als het zachte water, zo dacht hij bij zichzelf, dit met harde rotsen kan doen, dan kan de Tora, die harder en onvergankelijker is dan ijzer, zeker doordringen tot het hart van de mensen. Jaren later werd hijzelf een eminent Aloef Tora, een Meester in Tora¹³.

Een bijzondere Mem

Het boek Spreuken, in het Hebreeuws 'Misjlee', begint met een groot geschreven Mem. Dit ter herinnering aan het feit dat koning Salomo volgens de overlevering veertig dagen en veertig nachten heeft gevestigd voordat hij begon aan het schrijven van dit boek van wijsheid. Net zoals zijn grote voorbeeld Mozes veertig dagen en veertig nachten had gevestigd toen hij de Tora ontving¹⁴.

Noten

1. *Ha-Maqom*; Gen. 28:11.
2. Genesis Rabba 68, 9.
3. Gen. 21:34. 'En Abraham woonde als vreemdeling *vele dagen* in het land der Filistijnen.'
4. Gen. 22:3.
5. Een midrasj op Gen. 2 en 3 (Gen. Rabba 61:1, 2).
6. Gen. 22:9 en 14.
7. Het bijbels namenboek, Wijcher en Kat, 's-Gravenhage, 1982.
8. Vertaling Jitschak Dasberg.
9. Bechorot 21b, bij Lev. 12:4.
10. Ca 50 -135 g.j., belangrijkste van de Tannaïem, d.w.z. de schriftgeleerden.
11. Spreuken der Vaderen 5:21.
12. Avoda Zara 5b.
13. Midrasj n.a.v. Deut. 30:11, Devariem Rabba.
14. Midrasj op Spreuken 1:1 en Ex. 24:18, Yalkoet Shimoni, bekendste Midrasj-verzameling van Simeon van Frankfurt, 13e eeuw.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR - ZOMER 1998

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Red. Judaica-Bulletin, Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

za 11/ 4	1e Dag Pessach - Paasfeest	zo 3/ 5	Openstelling Tentoonstelling in Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle
-----		ma 4/ 5	[Dodenherdenking]
zo 12/ 4	2e Dag Pessach - Paasfeest	di 5/ 5	** Bevrijdingsconcert. Stichting Judaica Zwolle: De zanger Barry Mehler (zanger en dirigent van het Amsterdams Synagogaal Koor) zingt Jiddische en joods-religieuze liederen op de piano begeleid door Joppe Poolman van Beusekom. Tijd: 20.00 uur. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Toegang: fl. 20,-.
zo 12/ 4	[Eerste Paasdag]		
ma 13/ 4	[Tweede Paasdag]	wo 6/ 5	Inleiding Talmoed (Vrij Leerhuis 3), reserve bijeenkomst
di 14/ 4	Etty Hillesum Centrum Deventer: De psycholoog dr. J.A.S. van Spaendonck over Janusz Korczak, directeur van het joodse weeshuis in Warschau tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tweede avond: 21/ 4. Tijd: 19.45 uur. Plaats: Roggestraat 3-5, Deventer. Entree: fl. 5,-.	za 9/ 5	Sjabbat Achareej Mot (Lev. 16:1-18:30) - Qedosjiem (Lev. 19:1-20:27)
wo 15/ 4	Inleiding Jodendom (Vrij Leerhuis 1b), reserve bijeenkomst	-----	
vr 17/ 4	7e Dag Pessach - Paasfeest	ma 11/ 5	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 10e bijeenkomst
za 18/ 4	8e Dag Pessach - Paasfeest	wo 13/ 5	Cursus Nachmanides versus Christiani, 3e bijeenkomst
-----		do 14/ 5	Lag Ba'omer - 33e Dag van de Omertelling
ma 20/ 4	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 9e bijeenkomst	za 16/ 5	Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)
di 21/ 4	Zie 14/ 4.	-----	
wo 22/ 4	Inleiding Talmoed (Vrij Leerhuis 3), 10e bijeenkomst	ma 18/ 5	Bijbels-Hebreeuws (reserve-avond 1)
	Genootschap Nederland-Israël afdeling Kampen: dhr. Th.B. Hop over: Joodse begraafplaatsen en synagogen en wat ervan overgebleven is (met dia's). Voor plaats en tijd: 038-3320265.	di 19/ 5	Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoogeveen. Feestelijke viering van Israëls 50ste Onafhankelijkheidsdag "Jom Ha-atzma'ot". Met o.a. het ensemble <i>Ritoen</i> dat een gevarieerd programma van joodse muziek ten gehore brengt. Voor tijd, plaats en programma: 0528-268895.
do 23/ 4	Jom Hasjoah - Herdenking Holocaust	do 21/ 5	[Hemelvaartsdag]
za 25/ 4	Sjabbat Sjemienie (Lev. 9:1-11:47)	za 23/ 5	Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Bechoeqotai (Lev. 26:3-27:34)
-----		-----	
zo 26/ 4	Etty Hillesum Centrum Deventer. Onno van Dijk zingt Jiddische liederen met gitaarbegeleiding van Wout Age. Tijd: 16.00 uur. Plaats: Roggestraat 3-5, Deventer. Entree: fl. 15,-.	zo 24/ 5	** Negende Synagogepad. Stichting Judaica Zwolle & Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Zie elders in dit bulletin.
ma 27/ 4	Joodse Gemeente Zwolle en Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Viering <i>Jom Ha'atzmaot</i> 50-jarig bestaan van de staat Israël. Naast een toespraak van mevr. Hanneke Gelderblom-Lankhout, lid van de Eerste Kamer voor D66, is er een concert van Ken Gould (bariton) en Ruth Rose (piano) met een gevarieerd liederen-programma. Aanvang: 19.30 uur. Plaats: Synagoge Zwolle. Entree: fl. 7,50.	zo 24/ 5	Jom Jeroesjalajim - Hereniging van Jeruzalem
wo 29/ 4	Cursus Nachmanides versus Christiani, 2e bijeenkomst	ma 25/ 5	Bijbels-Hebreeuws (reserve-avond 2)
do 30/ 4	[Koninginnedag]	wo 27/ 5	Cursus Nachmanides versus Christiani, reserve bijeenkomst
do 30/ 4	Jom Ha'atzmaot - Israëls Onafhankelijkheidsdag	za 30/ 5	Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)
za 2/ 5	Sjabbat Tazrie'a (Lev. 12:1-13:59) - Metsora (Lev. 14:1-15:33)	-----	
-----		zo 31/ 5	1e Dag Sjawoe'ot - Wekenfeest
		zo 31/ 5	[Eerste Pinksterdag]
		ma 1/ 6	2e Dag Sjawoe'ot - Wekenfeest
		ma 1/ 6	[Tweede Pinksterdag]
		za 6/ 6	Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)
		zo 7/ 6	Openstelling Tentoonstelling in Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle

ma 8/ 6	Bijbels-Hebreeuws (reserve-avond 3)
za 13/ 6	Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)
-----	
za 20/ 6	Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)
-----	
za 27/ 6	Sjabbat Qorach (Num. 16:1-18:32)
-----	
za 4/ 7	Sjabbat Chaqat (Num. 19:1-22:1)
-----	
zo 5/ 7	Openstelling Tentoonstelling in Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle
za 11/ 7	Sjabbat Balaq (Num. 22:2-25:9)
-----	
zo 12/ 7	Vastendag van 17 Tammoez
za 18/ 7	Sjabbat Pienchas (Num. 25:10-30:1)
-----	
za 25/ 7	Sjabbat Mattot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)

BIJ HET OVERLIJDEN VAN JAAP BAKKER

Volkomen onverwacht bereikte ons het bericht over het overlijden op 25 januari 1998 van Jaap Bakker uit Twello. Jaap is 68 jaar geworden. Jaap was een van de oudgedienden onder de deelnemers aan het Zwolse Vrije Leerhuis in de synagoge. Vanaf 1988 volgde hij jaarlijks een of meer cursussen. We hebben hem leren kennen als een actief en leergierig deelnemer met een inspirerende levenshouding en oprechte bewogenheid met zijn medemensen. We zullen zijn innemende aanwezigheid en betrokken inbreng missen. Dat de herinnering aan Jaap Bakker tot zegen mag zijn!

NEGENDE SYNAGOGEPAD OP ZONDAG 24 MEI

Zondag 24 mei is het weer zo ver: dan wordt het negende synagogepad gehouden, georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle in samenwerking met het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Om ca. 9.00 uur vertrekken de twee touringcars voor een interessante dagtocht langs diverse joodse bezienswaardigheden. Dit jaar voert het programma naar Amersfoort, Harderwijk en Elburg. Tussen de middag is er een vegetarische koffietafel in een restaurant aan de boulevard in Harderwijk. Omdat de locaties te klein zijn om veel mensen tegelijk te ontvangen, zullen beide bussen een ander parcours afleggen.

In *Amersfoort* staat een bezoek aan de synagoge op het programma, gevolgd door een korte stadswandeling langs plaatsen die een rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de joden van Amersfoort. De rondleiding wordt verzorgd door de heer S. van Adelberg. In *Harderwijk* wordt een bezoek gebracht aan de voormalige synagoge aan de Jodenkerksteeg. Het gebouwtje is momenteel ingericht als milieucentrum. Er wordt een rondleiding gehouden door mevr. K. Andel van de Oudheidkundige Vereniging Herderwiek. Ook wordt in Harderwijk een bezoek gebracht aan de kleine, maar fraaie joodse begraafplaats, gelegen langs de rijksweg Zwolle-Amersfoort. Tot slot voert de tocht naar het pittoreske Zuiderzeestadje Elburg,

waar een bezoek aan de voormalige synagoge en de joodse begraafplaats op het programma staan. De heer P. van Beek, gemeente-archivaris van Elburg, en enkele andere vrijwilligers zullen het een en ander vertellen over de geschiedenis van de joden van Elburg.

Over deze tocht bestaat een uitgebreide folder die verkrijgbaar is bij de Stichting Judaica (tel. 038-4651048 of 4536647). In de folder is het programma van de dag weergegeven en staat vermeld hoe men zich kan inschrijven. De deelnamekosten bedragen fl. 55,-, welk bedrag inclusief koffie bij aanvang, toegangsgelden en de koffietafel tijdens de lunch is.

BEVRIJDINGSconcert OP 5 MEI IN ZWOLSE SYNAGOGE

Op dinsdag 5 mei organiseert de Stichting Judaica voor de derde maal een Bevrijdingsconcert in de Zwolse synagoge aan de Samuel Hirschstraat. De Amsterdamse tenor van joods-Amerikaanse afkomst Barry Mehler brengt dan een programma van Jiddische en joods-religieuze muziek ten gehore. Hij wordt op de piano begeleid door Joppe Poolman van Beusekom.

Barry J. Mehler (geb. 1965) begon zijn musicale opleiding als zanger op de Juilliard School of Music in New York, USA, en vervolgde zijn opleiding bij Cora Canne Meijer en Paolo Gorin in Amsterdam. Mehler heeft zichzelf ertoe gezet de tradities van het West-Europese *chazzanoet* levend te houden. Hij gaf solo-uitvoeringen en werd afgevaardigd naar publieke gebeurtenissen en officiële gelegenheden in Nederland, Duitsland, de VS en Israël. De afgelopen zes jaar was Mehler dirigent van het Amsterdams Synagogaal Koor.

Joppe Poolman van Beusekom (geb. 1946) studeerde piano, orgel en muziektheorie van 1966 tot 1974 in Amsterdam en specialiseerde zich in joodse muziek. Momenteel is hij de dirigent/organist van de Liberaal Joodse Gemeente van Amsterdam en begeleidt hij *chazzaniem* in Europa. Poolman van Beusekom was de redacteur van *Amsterdams Chazzanut* gepubliceerd door Hoofd-Cantor Hans Bloemendal van de Orthodox Joodse Gemeente van Amsterdam. Vorig jaar op 5 mei begeleidde hij chazzan Avery Tracht tijdens het Bevrijdingsconcert.

Het voorlopige programma ziet er als volgt uit:

Ma Touwoe - L. Lewandowski
Al Tasjlicheinoe - L. Lewandowski
L'cho Doudi - V. Schlesinger
Fantasie - M. Samehtini (Piano solo)
Uw'noecho Joumar - L. Lewandowski
Hasjkiweinoe - L. Lewandowski
Touw L'houdous - L. Lewandowski
Psalm 126 - Sjier Hama'alous - J. Rosenblatt
Adoun 'Oulom - S. Secunda
** Pauze **
Ik hou van Holland - W. Schootemeyer
Oifn Pripetsjik - Traditioneel
Rozenkes mit Mandlen Traditioneel
Eli, Eli - Traditioneel
Or - N. Shemer
Kol Ha'olam - Rabbijn Nacham van Breslav
Sjir Lasjalom - Y. Rotblit/Y. Rozenblum
Artsenoe Erets Jisrael - Traditioneel Russisch
Encore: Adoun 'Oulam - G. Bizet

Tijd: 20.00 uur

Toegangsprijs: fl. 20,-

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.-27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- B.W. Tiesinga (penningmeester)
- J. Veldhuijzen (secretaris)
- C. Verdonk (administrateur-cursuscoördinator)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Men kan deze aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4539283) of bij de voorzitter (038-4536647). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. T. Kwakkel (tel. 038-3324021).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-17.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er ook rondleidingen verzorgd. De toegang kost f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt(e) samen met:

- Joodse Gemeente Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel.

TENTOONSTELLING JOODS LEVEN IN HOOGEVEEN

In Hoogeveen is vanaf 1 maart tot en met 5 juni een tentoonstelling te bezichtigen onder de titel "Joods leven in Hoogeveen". Deze tentoonstelling is ingericht in het museum *De 5000 Morgen*, Hoofdstraat 9, 7902 EA Hoogeveen, en geeft een beeld van het joodse leven in Hoogeveen door de eeuwen heen. Bezichting kan plaatshebben op dinsdag t/m vrijdag van 10.00-16.30 uur en op zondag van 14.00-16.30 uur.

UIT HET BESTUUR

Giften

Wij ontvingen de volgende giften: fl. 100,- van v.T. te Z.; fl. 100,- van A. te K.; fl. 45,- van H. te A. Alle gevers onze hartelijke dank.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 1998. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.-27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.